

The logo for EerlijkeBankwijzer, featuring the text "EerlijkeBankwijzer" in white on a red, speech-bubble-like background.

EerlijkeBankwijzer[®]

Samenvatting onderzoeksrapport: Nederlandse bankgroepen en Arbeidsrechten

Leefbaar Loon en Vakbondsvrijheid in de elektronica- en kledingsector

2 juni 2016

**Een praktijkonderzoek in opdracht van de
Eerlijke Bankwijzer uitgevoerd door**

Naritaweg 10 1043 BX Amsterdam Tel: +31-20-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl Website: www.profundo.nl

Samenvatting

Dit “Praktijkonderzoek Arbeidsrechten: Leefbaar Loon en Vakbondsvrijheid in de elektronica-sector en kledingsector” is uitgevoerd door onderzoeksbureau Profundo, in opdracht van de Eerlijke Bankwijzer. Initiatiefnemer van het onderzoek is de vakbond FNV, lid van de coalitie achter de Eerlijke Bankwijzer, die verder bestaat uit Amnesty International, Dierenbescherming, Milieudefensie, Oxfam Novib en PAX.

Het merendeel van de internationale elektronica-merken en kledingmerken produceren hun producten niet zelf, maar laten die maken door toeleveranciers in landen waar de productie- en loonkosten laag zijn.

De afgelopen decennia heeft het verplaatsen van de productie van kleding en consumentenelektronica naar goedkope productielanden, gezorgd voor een toestroom van betaalbare producten die in het bereik komen van grote groepen consumenten. Voor verschillende opkomende markten en ontwikkelingslanden zorgde deze trend voor werkgelegenheid, economische ontwikkeling en industrialisatie. China is wereldwijd het belangrijkste productieland voor de fabricage van consumentenelektronica, zowel kant-en-klare producten als onderdelen. Andere belangrijke productielanden zijn de Verenigde Staten, Japan en Duitsland. China neemt ook een derde van de wereldwijde kledingproductie voor haar rekening, gevolgd door Turkije, Bangladesh en India.

De keerzijde van uitbesteding naar goedkope productielanden is dat de werknemers van de fabrieken en werkplaatsen waar de producten worden gemaakt te maken hebben met slechte arbeidsomstandigheden en blootstaan aan ontoelaatbare risico's op het gebied van gezondheid en veiligheid. Veel voorkomende problemen zijn lange werktijden, een gebrek aan vakbondsvrijheid en lage lonen.

In het recente verleden kregen ernstige misstanden wereldwijd de aandacht. In Bangladesh stortte in april 2013 de Rana Plaza kledingfabriek in, waarbij honderden mensen omkwamen en duizenden gewond raakten. Vele internationale kledingmerken waren afnemer van deze fabriek. Elektronica-merk Apple kwam vanaf 2010 in opspraak na een serie zelfmoorden onder werknemers bij haar belangrijkste leverancier Foxconn, in China, mede als gevolg van de hoge werkdruk. In Turkije, gastland van meer dan 2 miljoen Syrische vluchtelingen, wordt vandaag de dag door kledingbedrijven misbruik gemaakt van de kwetsbare positie van vluchtelingen en is sprake van onderbetaling en kinderarbeid. Ook hier betreft het toeleveranciers van internationale kledingmerken.

Dit onderzoek richt zich op de vraag in hoeverre de tien grootste bankgroepen in Nederland in hun relaties met klanten of bij de keuze van hun investeringen aandacht besteden aan de risico's op schending van mensenrechten en arbeidsrechten in de toeleveringsketens van bedrijven in de elektronica-sector en kledingsector. En of zij actie ondernemen wanneer bedrijven onvoldoende kunnen aantonen dat zij deze risico's beheersen of wanneer blijkt dat zij betrokken zijn bij misstanden. Het onderzoek richt zich daarbij specifiek op betaling van een leefbaar loon en vrijheid van organisatie, twee thema's die ook een centrale rol hebben binnen het SER Convenant Duurzame Kleding en Textiel (maart 2016).

Voor het onderzoek zijn de volgende bankgroepen geselecteerd:

- ABN Amro
- Aegon
- ASN Bank
- Delta Lloyd
- ING

- NIBC
- Rabobank
- SNS Bank (excl. ASN Bank)
- Triodos
- Van Lanschot

Beoordelingskader

Overheden zijn verantwoordelijk voor de handhaving van wetgeving op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden. Dat ontslaat bedrijven in de elektronica- en kledingindustrie, evenals in andere sectoren, echter niet van hun verantwoordelijkheid voor naleving van arbeidsnormen in hun internationale productie- en toeleveringsketens. De discussie over ketenverantwoordelijkheid wordt aangewakkerd door de openbaarmaking van misstanden door de internationale arbeidsorganisatie ILO, internationale en lokale vakbondsorganisaties, en internationale campagneorganisaties die zich richten op verbetering van arbeidsomstandigheden in de elektronica- en kledingindustrie.

Deze verantwoordelijkheden zijn sinds juni 2011 verder uitgewerkt in de *UN Guiding Principles on Business and Human Rights*, opgesteld door professor John Ruggie voor de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties. De *UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs)* zijn de toonaangevende standaard voor de preventie, de aanpak en beheersing van het risico op het ontstaan van mensenrechtenschendingen als gevolg van bedrijfsactiviteiten, ook als die voortvloeien uit relaties met toeleveranciers, onderaannemers en overheden.

De UNGPs verwachten van bedrijven dat zij:

- In beeld brengen wat de huidige en potentiële effecten van hun onderneming op mensenrechten zijn, en beleid en systemen ontwikkelen om mensenrechtenschendingen te voorkomen, de zogenaamde “due diligence”;
- Actie ondernemen bij het ontstaan van mensenrechtenschendingen en nagaan of die acties tot resultaat leiden;
- Verantwoording afleggen hoe de effecten worden aangepakt door middel van duurzaamheidsrapportages;
- Procedures ontwikkelen voor genoegdoening van slachtoffers van mensenrechtenschendingen die door hen zijn veroorzaakt of waaraan ze hebben bijgedragen.

De UNGPs hebben ook een centrale plaats in de zogenoemde IMVO-convenanten, waarbij IMVO staat voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen, die onder begeleiding van de Sociaal-Economische Raad (SER) worden afgesloten tussen de Nederlandse overheid, vakbonden, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, om te beginnen met de kleding- en textielsector en de bancaire sector (ten tijde van dit onderzoek nog in ontwikkeling).

Het SER Convenant Duurzame Kleding en Textiel kwam in maart 2016 tot stand. De UNGPs dienen in het convenant als leidraad voor deelnemende bedrijven om de risico's op schending van arbeidsrechten in hun internationale toeleveringsketens in kaart te brengen en te nemen maatregelen die aansluiten bij de inzichten die hun due diligence proces oplevert. Het convenant streeft naar de opzet van twee collectieve projecten: één op het gebied van leefbaar loon en één op het gebied van vakbondsvrijheid. Het recht op vakbondsvrijheid is van cruciaal belang omdat verbetering van de rechtspositie van werknemers een positief effect heeft op verbetering van hun werkomstandigheden. Een

leefbaar loon zorgt ervoor dat werknemers in hun eigen onderhoud en dat van hun gezin kunnen voorzien en speelt een belangrijke rol in de uitbanning van kinderarbeid.

Ook de Eerlijke Bankwijzer neemt de UNGP's als belangrijk uitgangspunt bij de beoordeling van toepassing van het verantwoord krediet- en beleggingsbeleid van de bankensector en in de hiernavolgende aanbevelingen aan Nederlandse bankgroepen.

Onderzoeksopzet

Dit praktijkonderzoek beoordeelt hoe het verantwoord beleggings- en kredietbeleid van bankgroepen wordt toegepast op individuele bedrijven in de elektronica- en kledingsector. De methodologie van de Eerlijke Bankwijzer hecht er belang aan dat het beleid en de criteria die worden gebruikt voor de beoordeling van bedrijven openbaar zijn en toegankelijk via de websites van de bankgroepen. Echter, om te kunnen toetsen hoe het beleid op papier in de praktijk wordt toegepast is het voor het onderzoeksproces van belang dat bankgroepen bereid zijn om naast publieke bronnen ook interne informatie te delen die niet wordt gepubliceerd door de bank. Om recht te doen aan de vertrouwelijkheid van de informatie, zijn verwijzingen en bronvermelding afgestemd met banken. In sommige gevallen zijn bedrijfsnamen op verzoek geanonimiseerd.

Naast het delen van vertrouwelijke informatie maakte ook een interview met de duurzaamheidsafdeling van de bankgroep deel uit van het onderzoek, en voor vermogensbeheer met de asset manager van de bankgroep. Een gestructureerde vragenlijst, tevoren met de bankgroepen gedeeld, vormde de leidraad voor het gesprek. Alle bankgroepen, behalve Aegon, gingen in op het verzoek tot een gesprek. Aegon gaf er de voorkeur aan om de vragen schriftelijk te beantwoorden.

Het onderzoek richt zich op enerzijds de verstrekking van kredieten en leningen aan bedrijven in de elektronica- en kledingsector, en anderzijds beleggingen in bedrijven binnen deze sectoren, in de vorm van aandelen en obligaties. Het verantwoord kredietbeleid en het verantwoord beleggingsbeleid is apart beoordeeld. Bankgroepen die in beide categorieën actief zijn krijgen derhalve twee eindscores, één voor het kredietbeleid en één voor het beleggingsbeleid. Dit is alleen het geval bij ABN Amro.

- Drie banken, ABN Amro, ING en Rabobank, zijn beoordeeld op hun verantwoord kredietbeleid. De overige bankgroepen verstrekken geen leningen of kredieten aan bedrijven in de elektronica- en kledingsector.
- Zeven bankgroepen zijn beoordeeld op hun verantwoord beleggingsbeleid of dat van hun vermogensbeheerder: ABN Amro, Aegon, ASN Bank, Delta Lloyd, SNS Bank, Triodos en Van Lanschot.
- NIBC verstrekt geen kredieten aan en heeft geen beleggingen in bedrijven in de elektronica- en kledingsector en is daarom in de scoretabel op n.a. (niet actief) gezet.

Bevindingen kledingsector

Volgens een risicoanalyse uitgevoerd door KPMG, in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en het Ministerie van Buitenlandse Zaken, gelden de sectoren die onderwerp zijn van dit praktijkonderzoek - de elektronica- en kledingsector - beide als risicosectoren met betrekking tot naleving van arbeidsrechten en mensenrechten, vanwege productielocaties en toeleveringsbedrijven in lagelonenlanden. Veel voorkomende misstanden zijn onderbetaling, excessieve werktijden, gebrek aan vakbondsvrijheid en ongezonde en onveilige werkomstandigheden.

Uit het onderzoek blijkt dat de bankgroepen veel meer aandacht hebben voor de aanpak van misstanden in de kledingsector dan in de elektronicasector. Een logische verklaring hiervoor is het schokeffect dat werd teweeggebracht door de ineenstorting van de Rana Plaza fabriek in Bangladesh, in 2013, wat licht wierp op de schrijnende en voortdurende misstanden in de kledingindustrie in Bangladesh waar vakbonden en organisaties als de Schone Kleren Campagne al jarenlang aandacht voor vragen. Door gebrek aan handhaving van elementaire veiligheidsvoorschriften, breken met regelmaat branden uit in fabrieken, als gevolg van kortsluiting. Nooduitgangen zijn vaak versperd waardoor werknemers niet op tijd kunnen vluchten, met doden en gewonden als gevolg. Het aantal doden en gewonden bij Rana Plaza was dusdanig groot dat politiek en samenleving zich er niet voor konden afsluiten. Vooral toen bekend werd dat grote internationale kledingmerken en ook Nederlandse kledingmerken en kledingwinkels afnemer waren van de fabriek.

De Nederlandse overheid speelde hierop in door een dringende oproep aan Nederlandse kledingbedrijven zich aan te sluiten bij het *Bangladesh Accord for Fire and Building Safety*, en bij te dragen aan een fonds ter compensatie van slachtoffers en hun families. Het Bangladesh Veiligheidsakkoord moet zorgen voor structurele verbeteringen op het gebied van veiligheid in kledingfabrieken in Bangladesh. Het is een bindend contract tussen kledingmerken, internationale en Bengaalse vakbonden en NGOs. Er vallen nu zo'n 1600 fabrieken onder het veiligheidsakkoord. Dit is een derde van de bijna 5000 fabrieken in Bangladesh.

De aandacht voor misstanden in de Bengaalse kledingindustrie had ook impact op de internationale beleggingswereld vanwege het groot aantal beursgenoteerde kledingbedrijven dat kleding laat maken in Bangladesh. Het Amerikaanse investeerdersplatform Interfaith Center on Corporate Responsibility (ICCR) heeft in een publieke verklaring in scherpe bewoordingen het businessmodel waarop de wereldwijde kledingindustrie drijft veroordeeld, met een oproep aan kledingbedrijven zich aan te sluiten bij het Bangladesh Akkoord, financieel bij te dragen aan de compensatie van slachtoffers en hun families, en zich in te spannen voor versterking van vakbonden en het garanderen van een leefbaar loon. 206 vermogensbeheerders en individuele beleggers hebben deze verklaring medeondertekend, waaronder een drietal bankgroepen, of hun vermogensbeheerders die onderzocht zijn in dit praktijkonderzoek: ASN Bank, SNS Bank (Actiam) en Triodos.

Naast ondertekening van de investeerdersverklaring, hebben de bankgroepen ook op andere manieren aandacht voor arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten in de kledingindustrie. Ze wijzen bedrijven in hun beleggingsuniversum op het belang van beleid ter voorkoming van misstanden en roepen hen op verantwoording te nemen voor de arbeidsomstandigheden in hun toeleveringsketen door duurzame relaties aan te gaan met toeleveringsbedrijven en zich aan te sluiten bij multi-stakeholderinitiatieven gericht op verbetering van arbeidsrechten en arbeidsomstandigheden.

De invloed van Rana Plaza geldt niet alleen voor vermogensbeheerders en aandeelhouders maar heeft ook invloed op het beleid van banken ten aanzien van kredietverstrekking aan klanten in de kledingsector. De drie bankgroepen met klantrelaties in de kledingsector – ABN Amro, ING en Rabobank – stellen in gesprekken met klanten vragen over de herkomst van kleding, brengen in kaart of zij verantwoordelijkheid nemen voor de arbeidsomstandigheden bij hun toeleveranciers en moedigen hen aan hun beleid te verbeteren wanneer dit onvoldoende is, of wanneer de bedrijven negatief in het nieuws zijn gekomen vanwege misstanden. Aansluiting bij multi-stakeholderinitiatieven en certificeringssystemen is een pré maar geen bindende voorwaarde of doelstelling op termijn voor deze banken. De ramp in de Rana Plaza fabriek vormde wel aanleiding om het belang van verantwoord ketenbeleid extra te onderstrepen bij hun klanten. Voor ABN Amro is ondertekening van het Bangladesh Akkoord een voorwaarde voor kledingbedrijven met toeleveranciers in Bangladesh.

Bevindingen elektronicasector

Voor de elektronicasector bestaan niet zulke sterke investeerdersinitiatieven als in de kledingsector. Er zijn maar enkele bankgroepen die systematisch aandacht hebben voor arbeidsomstandigheden in de productie- en toeleveringsketens in de elektronicasector. De productie van eindproducten en halffabricaten van consumentenelektronica is een technisch complexer en kapitaalintensiever productieproces dan kleding. Toeleveringsbedrijven in de elektronicasector zijn vaak grote multinationale ondernemingen met wereldwijde vestigingen, geconcentreerd in lagelonenlanden. Dit is anders dan bij de productie van kleding, waar sprake is van grote en kleine toeleveringsbedrijven en onderaanneming in (illegale) sweatshops.

Dit onderscheid tussen de kledingsector en elektronicasector neemt niet weg dat er vergelijkbare problemen zijn wat betreft een gebrek aan naleving van internationale arbeidsnormen, zoals aangegeven in het eerdergenoemde KPMG-rapport.

Wat betreft investeringen in elektronicabedrijven gaven ASN Bank, SNS Bank (Actiam) Triodos en Van Lanschot's asset manager Kempen blijk van actieve betrokkenheid door bedrijven aan te spreken op vermeende misstanden in eigen productiebedrijven en toeleveranciers.

Vanuit investeerders ligt de focus meer nadruk op problemen die spelen in de grondstoffenketens van elektronicabedrijven, vanwege het risico dat voor elektronica onmisbare metalen als coltan, goud en tin afkomstig zijn uit conflictgebieden en de partijen in het conflict de inkomsten uit de winning en handel gebruiken voor de financiering van wapens. In het kader van Amerikaanse en Europese wetgeving dienen elektronicabedrijven te garanderen dat er geen conflictmineralen worden gebruikt in hun producten. Investeerders lopen beleggersrisico wanneer bedrijven waarin ze beleggen zich niet houden aan wetgeving. Triodos onder andere, heeft zich hard gemaakt voor verbetering van Europese wetgeving ter voorkoming van handel in conflictgrondstoffen binnen de toeleveringsketens van elektronicabedrijven.

Vakbondsvrijheid en leefbaar loon

In algemene zin kan worden geconstateerd dat bankgroepen de screening van bedrijven baseren op een adequate analyse van risicosectoren, risicolanden en de daarmee samenhangende risicofactoren op het gebied van mensenrechten en arbeidsrechten. Op basis van deze analyse wordt in meer of mindere mate proactief ingespeeld op de potentieel negatieve effecten van bedrijfsactiviteiten op mensenrechten en arbeidsrechten als gereageerd wanneer er sprake is van controverses.

De hoofdthema's van dit onderzoek – het recht op vakbondsvrijheid en het recht op een leefbaar loon – komen bij vrijwel alle bankgroepen aan bod in de screening en beoordeling van bedrijven. Via eigen onderzoek of via onderzoek van hun dataproviders zijn ze op de hoogte van misstanden en spreken bedrijven daar op aan. Bankgroepen zouden echter in hun communicatie naar bedrijven meer dan nu het geval is hun invloed kunnen gebruiken om deze rechten, individueel, of in samenwerking met andere financiële instellingen of maatschappelijke actoren op een systematische manier onder de aandacht te brengen, aan de hand van concrete doelstellingen en tijdslijnen. Hierbij is het van belang dat bankgroepen onderkennen dat deze beide arbeidsrechten in risicosectoren als de elektronica- en kledingindustrie niet als vanzelfsprekend kunnen worden beschouwd maar dienen te worden bevocht. Gebrek aan naleving van internationale arbeidsnormen is inherent aan het bedrijfsmodel waarop beide sectoren zijn gebaseerd: uit kostenoverwegingen de productie van eindproducten en halffabricaten uitbesteden aan lagelonenlanden, in eigen productielocaties of bij toeleveringsbedrijven. Om aantrekkelijk te blijven voor buitenlandse

afnemers hebben de overheden er belang bij om de lonen laag te houden en de rechten van werknemers in te perken, wat ten koste van de belangen van werknemers. Bankgroepen kunnen in hun rol als kredietverstrekker en belegger ertoe bijdragen de rechtspositie van werknemers te verbeteren door bedrijven op hun verantwoordelijkheid te wijzen dat kostenefficiëntie niet ten koste mag gaan van naleving van fundamentele arbeidsrechten en mensenrechten. Dit betekent dat beide rechten - vakbondsvrijheid en betaling van een leefbaar loon - integraal onderdeel dienen te zijn van het verantwoord kredietbeleid en verantwoord beleggingsbeleid, en niet pas de aandacht krijgen bij controverses.

Vakbondsvrijheid is een van de vier fundamentele arbeidsrechten van de internationale arbeidsorganisatie ILO en een universeel mensenrecht in het nastreven van individuele en collectieve belangen. Het recht op een leefbaar loon is geen onderdeel van de vier fundamentele arbeidsrechten maar wel onderdeel van de overige conventies van de internationale arbeidsorganisatie, en ook erkend als mensenrecht binnen de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Dat het recht op een leefbaar loon niet tot de vier basisrechten wordt gerekend wordt niet zozeer ingegeven door het feit dat het van minder groot belang wordt geacht. Vakbondsvrijheid is een essentiële voorwaarde voor betaling van een leefbaar loon opdat lonen tot stand komen op basis van vrije en constructieve loononderhandelingen tussen werknemers en werkgevers, en dit wordt ondersteund door overheidswetgeving om deze rechten te borgen.

Internationale vakbondsorganisaties als IndustriALL en ITUC spannen zich in om afspraken te maken met bedrijven die via eigen productielocaties of toeleveranciers opereren in landen waar vakbondsvrijheid ontbreekt of zwak is. Zij roepen deze bedrijven op om zich ten overstaan van overheden en werkgevers in die landen hard te maken voor het recht op vakbondsvrijheid en werknemersvertegenwoordiging in fabrieken. Financiële instellingen kunnen de strategie van vakbondsorganisaties ondersteunen door bedrijven te wijzen op hun verantwoordelijkheid om bij te dragen aan verbetering van de rechtspositie van werknemers in landen waar zij actief zijn.

Financieel onderzoek

Het praktijkonderzoek richt zich op kredietverlening door bankgroepen en investeringen in de vorm van aandelen en bedrijfsobligaties die worden beheerd door de vermogensbeheerders van de bankgroepen.

- **Kredietverlening**

Tussen 2011 en februari 2016, verstrekten drie bankgroepen – ABN Amro, ING en Rabobank – leningen en kredieten aan 7 bedrijven in de kledingsector en 13 in de elektronica-sector. De totale omvang van de kredietverlening aan bedrijven in de kledingsector bedraagt USD 937 miljoen en aan bedrijven in de elektronica-sector USD 3.556 miljoen, in totaal USD 4.493 miljoen. ING neemt hiervan het grootste deel voor haar rekening: 84% van leningen en kredieten aan kledingbedrijven en 66% van de leningen en kredieten aan elektronica-bedrijven. Daarnaast waren ING en Rabobank betrokken bij de uitgifte van aandelen en bedrijfsobligaties, USD 227 miljoen in kledingbedrijven en USD 1.182 miljoen in elektronica-bedrijven, in totaal USD 1.409 miljoen.

- **Vermogensbeheer**

Zeven bankgroepen - ABN Amro, Aegon, ASN Bank, Delta Lloyd, SNS Bank via haar vermogensbeheerder Actiam, Triodos en Van Lanschot via vermogensbeheerder Kempen hebben aandelen en bedrijfsobligaties in beheer in 26 kledingbedrijven en 83 elektronica-bedrijven. De omvang van de investeringen in de kledingsector bedraagt USD 1.277 miljoen en in de elektronica-sector USD 3.555 miljoen, in totaal USD 4.832 miljoen. Het grootste deel van deze beleggingen komt voor rekening van Aegon, 69% van de investeringen in de kledingsector en 75% van de investeringen in de elektronica-sector.

NIBC belegt niet in kleding- en elektronicabedrijven en heeft ook geen kredieten uitstaan aan deze sectoren, en is derhalve buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek.

Beoordeling

De beoordeling van de bankgroepen valt uiteen in scores voor kredieten en leningen en voor beleggingen.

- **Kredietverlening**

Wat betreft kredietverlening aan bedrijven in de kledingsector, stimuleren ABN Amro en ING hun klanten aantoonbaar tot verbeteringen in de ontwikkeling en uitvoering van beleid op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook Rabobank gaat de dialoog aan met klanten over verantwoord ondernemen, mede naar aanleiding van het fabrieksongeluk in Bangladesh maar dit werd minder dan bij ABN Amro en ING onderbouwd met concrete voorbeelden. Leefbaar loon krijgt bij ABN Amro en ING aandacht in de screening van bedrijven maar is niet expliciet onderdeel van engagementtrajecten met bedrijven. Bij Rabobank is leefbaar loon weliswaar onderdeel van het beleid maar de bank kon onvoldoende aantonen dat dit ook onderdeel is van screening en dialoog met bedrijven. Een sterk punt van de bankgroepen is dat zij hun klanten aanmoedigen deel te nemen aan multi-stakeholdersinitiatieven en certificeringssystemen, waarbij ABN Amro en Rabobank hun klanten uitgebreid informeren over de verschillende mogelijkheden die hen daarvoor ter beschikking staan. ABN Amro en ING lieten aan de hand van voorbeelden zien dat verantwoord ondernemen onderdeel is van afspraken die worden gemaakt in het kader van kredietverlening en klantrelaties, waarbij vooral ABN Amro concrete en tijdgebonden doelstellingen formuleert.

Alle drie bankgroepen gaan ervan uit dat er een verband bestaat tussen de financiële risico's van kredietverstrekking en het duurzaamheidsbeleid van hun klanten en delen hun bedrijven in risicocategorieën. Het is de bedoeling dat dit op den duur leidt tot een voorkeursbehandeling in financiële dienstverlening aan voorlopers op het gebied van duurzaamheid. Rabobank verstrekt al gunstige leningen aan voorlopers op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

ABN Amro, ING en Rabobank scoren alle een 6 in het kader van dit praktijkonderzoek. De score van voldoende hangt samen met het feit dat in dit onderzoek de arbeidsrechten vakbondsvrijheid en leefbaar loon centraal staan en de banken niet konden aantonen dat dit een specifieke focus is van engagement met bedrijven. ABN Amro beoordeelt bedrijven op alle vier fundamentele arbeidsrechten. De uitsluitingscriteria zijn beperkt tot de volgens ABN Amro meest ernstige arbeidsrechtenschendingen: kinderarbeid en dwangarbeid. Bedrijven die zich hieraan schuldig maken komen bij voorbaat niet in aanmerking voor financiering. Rabobank gaf inzage in haar risicomanagementsysteem en de vragen die ze aan klanten stelt over hun toeleveringsketens en verantwoord ketenbeleid maar deelde geen concrete voorbeelden van klantbeoordelingen.

- **Vermogensbeheer**

In de beoordeling van het verantwoord beleggingsbeleid van de (vermogensbeheerders) van bankgroepen kan onderscheid worden gemaakt tussen drie categorieën:

- **Voorlopers:** ASN Bank, de vermogensbeheerder van SNS Bank (Actiam) en Triodos Investment Management zijn koploper onder de bankgroepen wat betreft de uitvoering van hun verantwoord beleggingsbeleid met betrekking tot bedrijven in de kleding- en elektronicasector. Arbeidsrechten krijgen volop de aandacht in de beoordeling van bedrijven en in engagementprocessen met bedrijven, waaronder de in dit praktijkonderzoek centrale thema's vakbondsvrijheid en betaling van een leefbaar loon. De bankgroepen hebben zich intensief beziggehouden met naleving van het Bangladesh Akkoord door bedrijven op te roepen het akkoord te ondertekenen en financieel bij te dragen aan compensatieregelingen voor slachtoffers van de Rana Plaza fabrieksramp. Voor Actiam vormde de fabrieksramp aanleiding om kledingbedrijven waarin ze belegt te wijzen op hun verantwoordelijkheid voor hun toeleveringsketen. De UN Guiding Principles on Business and Human Rights worden daarvoor als leidraad gebruikt. Ook ASN Bank en Triodos namen contact op met individuele bedrijven in de kledingsector om het belang van verantwoord ketenbeleid te onderstrepen. Voor ASN Bank was onvoldoende beleid op het gebied van vakbondsvrijheid en andere arbeidsrechten reden om kledingbedrijven (waaronder Footlocker) en elektronicabedrijven (waaronder Panasonic en TDK) uit te sluiten van investeringen. ASN Bank en Triodos scoren een 10, mede te danken aan een extra punt omdat zij een toezegging hebben gedaan in het kader van dit praktijkonderzoek. SNS Bank (Actiam) scoort een 9.

- **Middenmoters:** De vermogensbeheerders van ABN Amro en Van Lanschot Groep (Kempen Capital Management) behoren tot de middenmoters. Kempen was zeer coöperatief in het kader van dit onderzoek en verstreekte een schat aan informatie over de beoordeling van bedrijven en sectoranalyses van de kleding- en elektronicasector. Bedrijven in het beleggingsuniversum worden intensief gemonitord door middel van kwartaalrapportages en er vindt engagement plaats in het geval van controverses. Wat Van Lanschot onderscheidt van de koplopers is dat de engagementprocessen minder getuigden van een langetermijnstrategie voor verbetering van arbeidsrechten en wat meer gericht waren op controverses. Dit resulteert in een 7.

ABN Amro heeft een goed risicomanagementsysteem voor de beoordeling van duurzaamheidsbeleid van bedrijven en hun toeleveringsbeleid. De beoordeling omvat een scala aan internationale arbeidsnormen, waaronder de voor dit praktijkonderzoek belangrijke arbeidsrechten vakbondsvrijheid en leefbaar loon. ABN Amro liet echter weinig concrete voorbeelden zien van engagementprocessen ten aanzien van kledingbedrijven en elektronicabedrijven. Dit resulteert in een 6.

- **Achterblijvers:** Aegon (eindscore 2) en Delta Lloyd (eindscore 3) vormen de achterhoede in het kader van dit praktijkonderzoek. Aegon heeft laten zien dat het gebruik maakt van duurzaamheidsanalyses een externe dataprovider maar de informatie was niet gedetailleerd genoeg voor een goede beoordeling. Aegon volstond met verwijzingen naar het beleid zonder aan te tonen hoe risico's van bedrijven op het gebied van internationale arbeidsnormen worden beoordeeld en wat er met de beoordeling wordt gedaan. Ook Delta Lloyd bleef achter in transparantie over de uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid. Ook zij laat bedrijven screenen door een gespecialiseerd onderzoeksbureau (Sustainalytics) maar verstreekte niet op detailniveau informatie over de reikwijdte van de beoordeling en het gebruik van beleggingsinstrumenten om het beleid van bedrijven op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen te beïnvloeden.

Opvallend is dat de vermogensbeheerders van alle bankgroepen met beleggingen in de elektronica- en kledingsector niet of nauwelijks gebruik maken van stembeleid als instrument om het beleid van bedrijven op het gebied van arbeidsrechten en mensenrechten onder de aandacht te brengen en te verbeteren. Slechts drie bankgroepen – Delta Lloyd, SNS Bank (via vermogensbeheerder Actiam) en Triodos - hebben een *voting record* op onderwerpen die samenhangen met arbeidsrechten en mensenrechten. Diverse bankgroepen gaven aan dat beursgenoteerde bedrijven deze onderwerpen niet agenderen op hun aandeelhoudersvergaderingen. Het zelf of in groepsverband inbrengen van aandeelhoudersresoluties die verband houden met internationale arbeidsnormen wordt nauwelijks als optie overwogen en als ongebruikelijk beschouwd. Activistisch aandeelhouderschap op sociale onderwerpen is meer een gewoonte in de Verenigde Staten, merkte een van de bankgroepen op.

Toezeggingen

Twee bankgroepen hebben een toezegging gedaan naar aanleiding van dit praktijkonderzoek om hun beleid of de toepassing ervan binnen een jaar na publicatie te verbeteren. ASN Bank ontwikkelt momenteel een methode om vooruitgang ten aanzien van betaling van een leefbaar loon door bedrijven in hun beleggingsuniversum meetbaar te maken en een doelstelling te formuleren in de vorm van streefcijfers ten aanzien van betaling van een leefbaar loon. Triodos Bank is van plan om in het laatste kwartaal van 2016 betaling van leefbaar loon als focus op te nemen in haar engagementbeleid. Naar aanleiding van deze toezeggingen werd de eindscore van deze bankgroepen met 1 punt verhoogd.

De volgende tabel geeft een overzicht van de scores van de bankgroepen.

Overzicht scores van de tien bankgroepen

Bankgroep	ABN Amro	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS Bank	Triodos Bank	Van Lanschot
Kredietverlening	6	n.a.	n.a.	n.a.	6	n.a.	6	n.a.	n.a.	n.a.
Asset management	6	2	10	3	n.a.	n.a.	n.a.	9	10	7
Legenda:		n.a = niet actief		5 = twijfelachtig		7 = ruim voldoende		9 = zeer goed		
1 = erg slecht		3 = ruim onvoldoende		6 = voldoende		8 = goed		10 = uitstekend		
2 = slecht		4 = onvoldoende								
# bedrijven kredietverlening en investeringen										
Aandelen en bedrijfsobligaties kledingbedrijven	20	22	5	24				12	5	1
Aandelen en bedrijfsobligaties electronicabedrijven	48	81	5	52				34	3	5
Kredietverlening kledingbedrijven	2				6		1			
Kredietverlening electronicabedrijven	2				10		5			
Eindscores arbeidsrechten 15e beleidsupdate Eerlijke Bankwijzer										
Arbeidsrechten	9	8	10	7	9	9	9	10	10	9

Aanbevelingen

In het kader van dit praktijkonderzoek, uitgevoerd door Profundo, heeft de Eerlijke Bankwijzer de volgende aanbevelingen aan Nederlandse bankgroepen:

1. Banken hebben een publiek beleid op het gebied van arbeidsrechten en mensenrechten, gebaseerd op tenminste onderstaande internationale standaarden:
 - Verdragen van de internationale arbeidsorganisatie ILO;
 - OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen;
 - UN Global Compact;
 - UN Guiding Principles on Business and Human Rights (“Ruggie Framework”);
 - Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.
2. Banken brengen de risico’s in kaart ten aanzien van de mogelijke betrokkenheid bij schending van arbeidsrechten en mensenrechten van bedrijven in hun krediet- en beleggingsportefeuilles. Hierbij wordt rekening gehouden met de volgende risicofactoren:
 - Complexiteit van productie- en toeleveringsketens;
 - Eigen productielocaties of toeleveringsbedrijven in risicolanden ten aanzien van naleving van mensenrechten en internationale arbeidsnormen;
 - Trackrecord van bedrijven ten aanzien van betrokkenheid bij schendingen van mensenrechten en arbeidsrechten, in eigen productielocaties en die van toeleveranciers;
 - Aanwezigheid van beleid en managementsystemen om risico’s van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen of gebrek aan naleving van internationale arbeidsnormen nu of in de toekomst te voorkomen.
3. Banken dienen hun krediet- en investeringsportefeuilles actief te beheren en niet pas in actie te komen wanneer zich een misstand bij een bedrijf of in diens toeleveringsketen heeft voorgedaan.

Actief beheer houdt in dat bedrijven - op basis van hun risicoprofiel – worden gestimuleerd om hun beleid en de toepassing ervan stapsgewijs te verbeteren, aan de hand van concrete doelstellingen, meetbare resultaten en tijdpaden, door middel van:

- Engagement en dialoog;
- Stembeleid en stemgedrag op algemene aandeelhoudersvergaderingen.

Om hun invloed te versterken kunnen banken hiertoe samenwerken met andere financiële instellingen en maatschappelijke stakeholders.

4. Wanneer bedrijven onvoldoende beleid hebben om betrokkenheid bij schendingen van arbeidsrechten en mensenrechten nu en in de toekomst te voorkomen, dringen banken aan op verbetering, aan de hand van meetbare en tijdgebonden doelstellingen.
5. Wanneer bedrijven betrokken zijn bij misstanden op het gebied van arbeidsomstandigheden en mensenrechten, in eigen productiebedrijven of in hun

toeleveringsketen, dringen banken aan op verbetering, aan de hand van tijdgebonden en meetbare doelstellingen.

6. Beleid en verbeterplannen ter voorkoming van en voor de aanpak van misstanden omvatten, afhankelijk van de aard en omvang van de onderneming:

- Inzicht in de eigen toeleveringsketen en die van toeleveranciers;
- Beleid en managementsystemen ter voorkoming en beheersing van risico's op schending van arbeidsrechten en mensenrechten in productie- en toeleveringsketens;
- Te nemen acties bij het ontstaan van mensenrechtenschendingen en nagaan of die acties tot resultaat leiden;
- Verantwoording over hoe de effecten worden aangepakt door middel van duurzaamheidsrapportages;
- Procedures voor genoegdoening van slachtoffers van mensenrechtenschendingen die door hen zijn veroorzaakt of waaraan ze hebben bijgedragen;
- Aansluiting bij multi-stakeholderinitiatieven gericht op stapsgewijze verbetering van arbeidsrechten en arbeidsomstandigheden in de toeleveringsketen, waaronder:
 - SER-convenant Duurzame Kleding en Textiel
 - Fair Wear Foundation
 - Fair Labour Association
 - Sustainable Apparel Coalition
 - EICC Code of Conduct

De Eerlijke Bankwijzer doet een beroep op bankgroepen om hun klanten in de kledingsector op te roepen het SER Convenant Duurzame Kleding en textiel te ondertekenen.

7. Wanneer engagement en dialoog niet binnen een redelijke termijn tot het beoogde resultaat leiden en mensenrechtenschendingen en misstanden op het gebied van arbeidsomstandigheden in eigen productielocaties of die van toeleveranciers voortduren, zonder zicht op verbetering, dienen banken de krediet- of investeringsrelaties te verbreken.

8. Banken leggen verantwoording af over hun investeringskeuzes en rapporteren publiekelijk over toepassing van hun mensenrechtenbeleid, volgens het principe 'show, don't tell'.

9. Banken treden in contact met maatschappelijke stakeholders met het oog op continue verbetering van hun beleid en de toepassing ervan.